

УДК 338.431:124.4

С. В. МАЙСТРО

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО РИНКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Досліджено питання впливу світової фінансово-економічної кризи на національний аграрний ринок. Обґрунтовано напрямки державного регулювання цієї сфери економіки в контексті подолання негативних наслідків глобальної кризи.

In clause the questions of influence of world financial and economic crisis on the national agrarian market are investigated. The directions of state regulation of this sphere of economy in a context of overcoming of negative consequences of global crisis are proved.

Наприкінці 2008 р. світова економіка зазнала найбільшої за останні 50 років кризи. Очевидно, що світова фінансова криза стала тим фактором, який значно змінив траєкторію розвитку української економіки. Повною мірою випробував на собі вплив всіх симптомів економічної кризи: девальвації гривні, кредитний “голод”, відтік інвестицій, відсутність адекватної державної підтримки – національний аграрний ринок. IV квартал 2008 р. – початок кризи в Україні – ознаменувався цілою низкою негативних тенденцій, які кардинально змінили стратегію розвитку аграрного ринку та вплинули на умови роботи суб’єктів господарювання.

Дослідженням у цій сфері присвячено значну кількість наукових робіт таких економістів, як Д. Говдя, М. Дикаленко, О. Карпенко, А. Ковальчук, А. Силивончик та ін. На їхню думку, сучасна державна політика щодо подолання негативних наслідків світової фінансово-економічної кризи в аграрній сфері є недосконалою і вимагає вдосконалення [4; 5; 7; 8; 9; 12]. При цьому чимало питань стосовно визначення напрямків державного впливу на функціонування окремих секторів аграрного ринку в умовах кризових явищ залишаються недостатньо дослідженими.

Метою дослідження є визначення напрямків удосконалення механізму державного регулювання національного аграрного ринку України в умовах глобальної фінансово-економічної кризи.

Наслідки цього явища почали проявлятися в аграрному секторі України в жовтні 2008 р. Це, насамперед, обвал цін на зерно, зумовлений не тільки рекордним урожаєм зернових, який у 2008 р. став найбільшим за всю історію незалежності України (майже 54 млн т), а й несприятливою кон’юнктурою на світовому ринку. Як наслідок, ціни на фуражну пшеницю впали до 400 грн/т, на кукурудзу – до 350 грн/т, на ячмінь – до 600 грн/т, що більш як удвічі менше за ціни 2007 р. [4].

Як наслідок, сільгоспвиробники, не маючи можливості продати свою продукцію за економічно обґрунтованими цінами, не змогли вчасно розрахуватися з банками за надані кредити й одержати достатню кількість коштів для належного завершення осінньо-польових робіт, а також для придбання матеріально-технічних ресурсів для забезпечення весняної посівної кампанії 2009 р.

Вплив світової фінансової кризи на українську економіку, у першу чергу, позначився на діяльності банків, які практично припинили кредитування реального сектора, у т. ч. аграрної галузі, яка щорічно залучає близько 30 % коштів, необхідних для посівної кампанії саме через банківські кредити.

І це при тому, що аграрії в останні роки дисципліновано повертали кредити: рівень повернення кредитів підприємствами АПК становив 95 – 97 %. Однак у 2008 р. криза значно знизила платоспроможність сільгоспвиробників і поставила під сумнів повернення кредитних ресурсів. До категорії проблемних потрапили приблизно 4,2 – 4,4 млрд грн запозичених коштів.

Щоб вирішити проблеми з раніше залученими “аграрними” кредитами, Кабінет Міністрів 12 листопада 2008 р. прийняв постанову № 995, яка регулює питання щодо продовження строків повернення кредитів на період їхнього продовження банком, але не більше ніж до 1 червня 2009 р. Однак, незважаючи на цю постанову, станом на 10 березня 2008 р. (тобто протягом чотирьох місяців дії постанови), українські банки пролонгували підприємствам АПК кредитів усього на 2 млрд грн, що становить менше 50 % від обсягу кредитних коштів, які потребують відстрочки [1; 7].

У той же час спостерігається значне вповільнення процесу кредитування сільгосппідприємств: якщо до вересня 2008 р. галузь у середньому залучала щомісяця кредити на 1,5 – 2 млрд грн, то вже з жовтня – лише на 0,2 млрд грн. А за два місяці 2009 р. комерційні банки надали аграріям кредитів лише на 500 млн грн. При тому, що потреба підприємств АПК у кредитних ресурсах на проведення комплексу весняно-польових робіт у 2009 р. становить близько 5 млрд грн [1].

При цьому слід відзначити неприйнятні умови кредитування, які пропонують банківські установи в 2009 р. Зокрема, мова йде про розмір процентних ставок, які досягають 25 – 27 % при кредитуванні у валюті й 42 – 45 % при кредитуванні в гривні. Аналогічні умови пропонуються й при пролонгації кредитних угод 2008 р. [13].

Зазначені умови є неприйнятними для аграріїв, оскільки при тривалому циклі виробництва зазначені витрати спричинять збільшення собівартості продукції навіть при відносно стабільних ресурсних ринках, що робить її неконкурентоспроможною як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках (особливо в умовах членства в СОТ). При таких банківських відсотках аграрне виробництво стає непривабливим ні для виробників, ні для власників, ні для інвесторів.

Неприпустимо, коли споживче кредитування при покупці імпортованої продукції часто здійснюється по більш низьких ставках, ніж кредитування вітчизняного корпоративного сектора, в тому числі АПК, який є одним з основних джерел валютних надходжень і стримує динаміку падіння ВВП і девальвацію гривні в умовах фінансово-економічної кризи. Тому, на наш погляд, Національний банк України повинен оперативнo врегулювати існуючі диспропорції й стимулювати кредитування реального сектора економіки за прийнятними кредитними ставками.

Ускладнює проведення комплексу весняно-польових робіт у кризовому 2009 р. ситуація з технічним забезпеченням галузі. За різними оцінками, аграрії забезпечені технікою лише на 50 – 65 % технологічної потреби, не вистачає близько 8 тис. одиниць складної техніки, у т. ч. 3 тис. тракторів і 5 тис. посівних комплексів. При цьому зношення машинно-тракторного парку становить 70 – 90 % [12].

Традиційно аграрії закупають техніку перед посівною й після збору врожаю. Однак процес переоснащення сільгосп підприємств помітно сповільнився з осені 2008 р. у зв'язку зі світовою фінансово-економічною кризою. Так, вітчизняні машинобудівники констатують значне скорочення (в 2-3 рази) обсягів реалізації техніки в січні-лютому 2009 р., порівняно з аналогічним періодом 2008 р. Крім того, через девальвацію гривні імпортна техніка взагалі стала недоступною для українських господарств, незважаючи на те, що закордонні виробники не підвищували ціни на свою продукцію, а деякі, зокрема, американські виробники, навіть знизили її на 10 – 15 % [12].

Складна ситуація спостерігається щодо забезпечення аграрного сектора мінеральними добривами. Станом на 17 березня 2009 р., господарства забезпечені мінеральними добривами лише на 50 % від потреби на весняно-польові роботи, яка становить 775 тис. тонн (у діючій речовині). Аграрний фонд у 2009 р. планує поставити аграріям 150 тис. т аміачної селітри за пільговою ціною 2100 грн/т (з ПДВ). Однак ринкова ціна на середину березня 2009 р. на міндобрива була нижчою (близько 2050 грн/т) [11]. Тому до Агрофонду не надходили заявки на купівлю мінеральних добрив. Проте позитив у такій ситуації, на наш погляд, полягає в тому, що його цінова пропозиція стримує можливе підвищення ринкових цін на добрива.

Кризові явища в аграрному секторі не могли негативно не позначитись на переробній сфері аграрного ринку. Так, за інформацією президента громадського об'єднання “Союз Харчопрому” О. Юхновського, галузь пожинає плоди бездумного вступу до СОТ. Як результат, обсяги імпорту продовольчих товарів зросли в 1,6 рази, а збитки галузі в 2008 р. становили близько 4 млрд грн [7]. При цьому обсяги виробництва харчової та переробної промисловості в січні 2009 р. зменшилися на 14,3 % порівняно з відповідним періодом 2008 р. [9].

Голова асоціації молочників України В. Бондаренко вважає, що через загрозову ситуацію в тваринництві (за січень 2009 р. в Україні дійна череда скоротилася на 63 тис. голів, у лютому – ще на 51 тис. голів), і різке скорочення виробництва молока, підприємства молокопереробної галузі в першому кварталі 2009 р. зазнають збитків на 300 млн грн [7].

Подібна ситуація спостерігається і в м'ясопереробній галузі. Так, у листопаді 2008 р. під погрозою закриття опинилися найбільші м'ясокомбінати країни. Через нестачу сировини й оборотних коштів було припинене виробництво десятків комбінатів, інші ж перейшли на скорочений робочий день.

Світова фінансово-економічна криза й членство в СОТ негативно позначилися також на олійно-жировій галузі. Як відомо, Україна – один з основних гравців на світовому ринку олійних. Її питома вага у світовому виробництві соняшника в останні роки становить 15 – 20 %. Слід зазначити, що в останні роки майже весь урожай соняшника перероблявся всередині країни – експорт насіння стримувало 17 % вивізні мито. Однак у поточному маркетинговому році (вересень 2008 р. – серпень 2009 р.), починаючи з листопада 2008 р., ситуація змінилася: експорт не тільки активізувався, але й з кожним місяцем збільшувався.

Так, за перші п'ять місяців поточного МР експортовано 162 тис. т насіння соняшника, що в 2,2 рази більше, ніж за весь попередній МР. Пожвавленню експорту

сприяли такі фактори: скасування індикативних цін на продукцію, зростання світових цін на олійні й падіння курсу гривні стосовно долара, а також зниження вивізного мита на соняшник відповідно до вимог СОТ в 2008 р. до 14 %, а з січня 2009 р. – до 13 % [10].

Тому внутрішній ринок насіння соняшника погребує захисту. За іншого випадку вітчизняні олієпереробні підприємства можуть залишитися без сировини, що призведе не тільки до безробіття в галузі, збиткам від простою заводів і скороченню відрахувань у бюджет, але й до необхідності імпорту соняшникової олії за високими цінами. Така ситуація вже мала місце в Україні до 1999 р. Держава повинна реалізовувати більш гнучку політику щодо реалізації вирощеного врожаю насіння соняшника і дозволяти вивіз певних його обсягів по квотах залежно від кон'юнктури світового ринку. При цьому розмір і терміни дії квот необхідно розраховувати з урахуванням інтересів сільгоспвиробників, переробників і споживачів.

Не оминула світова фінансово-економічна криза і такого сектора аграрного ринку, як мережу роздрібної торгівлі продуктами харчування. Так, за даними Української торговельної асоціації, за період з жовтня 2008 р. (початок кризи) – до лютого 2009 р., збитки тільки шести найбільших продовольчих мереж склали близько 800 млн грн. У результаті, вже протягом першого півріччя 2009 р., за прогнозами експертів, можуть бути закриті близько 100 мережних продовольчих магазинів [5].

Збитки пов'язані, насамперед, з девальвацією гривні та зростанням процентних ставок по кредитах комерційних банків в Україні: обіг торговельних підприємств, їх дохід і прибуток залишилися в гривні, а доларові кредити подорожчали. Загальна нестача фінансових ресурсів призвела до зростання заборгованості супермаркетів перед постачальниками, і фінансова криза продовольчого ритейлу перетворилася на системну.

Продовольчому ритейлу необхідно скорочувати витрати, максимально оптимізувати асортимент з урахуванням низької “кризової” купівельної спроможності населення, а також знаходити загально прийнятне рішення щодо вирішення проблеми відстрочок платежів з виробниками та постачальниками сільгосппродукції й продовольчих товарів.

Загрозливою є також ситуація на споживчому ринку. Так, за інформацією Держкомстату України, в лютому 2009 р. ціни на продукти харчування й безалкогольні напої по відношенню до грудня 2008 р. зросли аж на 4,5 % [3].

Як результат, на фоні значного зниження купівельної спроможності населення почало активно економити на продуктах харчування (останнім часом частка товарів високого цінового сегмента в товарообігу продовольчого ритейлу впала з 20 – 25 % до 5 % [5]). Так, загострення кризи протягом січня 2008 р. відчули 90 % опитаних, а 75 % громадян України через кризу вже обмежили витрати на харчування. Про це свідчать результати опитування, проведеного українською дослідницькою компанією GfK на замовлення Національного інституту стратегічних досліджень. На запитання: “чи довелось вам чи вашій сім'ї обмежити витрати на харчування в результаті економічної кризи?”, 63 % опитаних відповіли “так”, а 12 % – “скоріше так” [3].

На основі вищенаведеного аналізу можна зробити висновок, що національний аграрний ринок стоїть перед загрозою найглибшої системної кризи. Невтручання

ж державних органів і Нацбанку в ситуацію на аграрному ринку може призвести до катастрофічних наслідків в умовах “шоку грошової пропозиції”. Можуть масово банкрутувати аграрні підприємства, скоротити виробництво сільськогосподарської продукції, у зв’язку зі скороченням експорту аграрної продукції в 2009 р. може погіршитися платіжний баланс країни, не виключено також імпорт продовольства. Найтяжчими можуть виявитися соціальні наслідки, як для села – невивплата коштів за оренду земельних і майнових паїв, підвищення рівня безробіття, так і для населення – зниження рівня продовольчої безпеки. Уже сьогодні багато підприємств аграрного ринку припинили платежі, що, у тому числі, починає викликати ланцюг неплатежів у всій економіці.

Тому на державному рівні необхідно вживати активних заходів – правових, організаційних, фінансових та інших щодо оздоровлення існуючої ситуації на аграрному ринку, викликаною світовою фінансово-економічною кризою. Закордонний досвід свідчить, що практично всі розвинені країни, які намагаються розробити й імплементувати антикризові заходи в сучасних умовах, йдуть навіть на значне збільшення бюджетного дефіциту для підтримки економічної активності в базових галузях.

Слід зазначити, що лише 23 грудня 2008 р., тобто через майже три місяці з початку кризи в Україні, Верховна Рада прийняла Закон України № 3353 “Про внесення змін у деякі закони України щодо запобігання негативних наслідків впливу світової фінансової кризи на розвиток агропромислового комплексу”. Однак лише 16 березня 2009 р. (майже через шість місяців з початку кризи після опрацювання законопроекту, двох вето і їхні подолання Верховною Радою України) Президент України підписав цей Закон за № 922-VI.

Даний закон, розроблений з метою вживання заходів щодо запобігання негативних наслідків для агропромислового комплексу, викликаних міжнародною фінансовою кризою, відкриває можливість реалізувати антикризові положення, що стосуються: режиму експорту зерна (розширення повноважень Аграрного фонду, зниження вартості послуг маркетингового ланцюга при експорті зерна й встановлення контролю над вартістю послуг причетних до нього організацій, зокрема карантинної й хлібної інспекцій); відновлення підтримки молочної галузі (Закон від 31 жовтня 2008 р. № 639 скасовував пільги по ПДВ для суб’єктів молочного ринку). Законодавчим актом відновлюється також схема по сплаті ПДВ за реалізовану м’ясну й молочну продукцію переробними підприємствами, відповідно до якої сума податку направляється на дотації сільгоспвиробникам [8].

Також Закон України “Про внесення змін у деякі закони України щодо запобігання негативних наслідків впливу світової фінансової кризи на розвиток агропромислового комплексу” № 922-VI передбачає рефінансування тих банків, які будуть кредитувати аграрні підприємства, а також погодяться на пролонгацію раніше залучених аграріями кредитних ресурсів.

На наш погляд, рефінансування комерційних банків є одним з найбільш дієвих державних механізмів сприяння кредитування аграрного сектора в умовах кризи, економічною основою для поліпшення кредитного забезпечення сільгоспідприємств. При цьому для запобігання проведення комерційними банками

спекулятивних операцій (як це вже спостерігалось раніше), НБУ необхідно встановити жорсткий контроль над цільовим використанням цих коштів. Крім того, НБУ доцільно скасувати свою заборону щодо збільшення кредитних портфелів банків, якщо кошти направляються в АПК. Необхідно також розробити прийнятну для учасників аграрного ринку і банків систему застав під таке кредитування, в т. ч. шляхом державної підтримки (бюджетні гарантії для комерційних банків по кредитуванню агросектора, реалізація програм кредитування через державні банки “Ощадбанк”, “Укресімбанк”, компенсація процентних ставок по залученим кредитам).

Тому, на нашу думку, в умовах значного зменшення бюджетного фінансування агропромислового комплексу, головне, на що повинні бути спрямовані антикризові державні заходи, – це стимулювання банківської системи до кредитування підприємств АПК. Без рішення цього питання, без розробки правильного інструментарію, що забезпечить надходження коштів в аграрний сектор, системна криза буде тільки загострюватися. Необхідно застосовувати сучасні монетарні інструменти, які б стимулювали банківську систему країни до кредитування господарств. Аграрний ринок виглядає (навіть у сьогоднішніх складних умовах) привабливим для фінансування, особливо на тлі багатьох інших галузей економіки.

Так, аграрний сектор залишається єдиною зростаючою галуззю за підсумками двох перших місяців 2009 р.: виробництво сільгосппродукції зросло на 1,1 %. Усі інші базові галузі, які формують близько 80 % ВВП, перебувають у негативній зоні (для порівняння: промисловість у цілому в лютому показала падіння майже 32 %) [2]. Зростання аграрного сектора є позитивом як для економіки, так і для зовнішньоторговельного балансу, а також для стабілізації валютного ринку.

Незважаючи на негативні наслідки фінансово-економічної кризи для національного аграрного ринку, можна виділити й низку позитивних моментів. Девальвація гривні може розкрити нові експортні можливості перед виробниками сільгосппродукції. Так, наприклад, через девальвацію гривні український цукор стає більш конкурентноздатним на зовнішніх ринках. Як наслідок, у січні 2009 р. Україна експортувала до Середньої Азії близько 11 тис. т цукру [6]. Слід зазначити, що Україна як член СОТ зобов’язалася щорічно ввозити 260 тис. т тростинного сирцю в рамках тарифної квоти (ввізне мито – 2 % від митної вартості). Тростинний цукор, зроблений із цієї сировини, через низькі світові ціни міг “обвалити” український внутрішній ринок цукру. Однак девальвація гривні нівелювала вигоди від переробки сирцю в рамках тарифної квоти.

На основі проведених досліджень слід зазначити, що збільшення обсягів аграрного виробництва в 2008 р. завдяки рекордному врожаю зернових не покращило ні фінансові результати галузі, ні життєвий рівень сільського населення. І причиною цього, на наш погляд, є не лише вплив світової фінансово-економічної кризи. Вона лише поглибила й знову висвітлила існуючі проблеми галузі. У цій ситуації держава не змогла ефективно регулювати національний аграрний ринок. Прийняті заходи (часто запізнілі) переважно спрямовані на гасіння виникаючих “пожеж” у тій або іншій галузі, при цьому в регуляторних рішеннях відсутня системність, а дії, спрямовані на подолання наслідків кризи, носять декларативний характер і не підкріплені відповідними фінансовими ресурсами.

Тому зараз, коли ситуацію на національному аграрному ринку диктує не тільки співвідношення попиту та пропозиції, а й несприятлива макроекономічна ситуація в цілому, настає принципово новий момент, коли потрібно активно діяти як суб'єктам господарювання, так і державі. Вистояти в умовах світової фінансово-економічної кризи зможуть найбільш організовані й фінансово міцні підприємства і компанії з ефективним менеджментом, які здатні швидко реагувати на зміни кон'юнктури ринку й оперативно приймати ефективні рішення. Тому головною тенденцією 2009-2010 рр. стане подальше укрупнення та консолідація аграрного ринку, що й буде предметом наших подальших наукових досліджень.

Література:

1. Банки України пролонгировали аграриям 50 % требующих отсрочки кредитов. – Режим доступа : <http://www.apk-inform.com/showart.php?id=72202>
2. В агросекторе Украины в феврале 2009 г. отмечен рост производства, однако в целом за год ожидается спад. – Режим доступа : <http://www.apk-inform.com/showart.php?id=72609>
3. В феврале 2009 г. продукты питания подорожали на 1,4 %. – Режим доступа : <http://www.proagro.com.ua/art/4029519.html>
4. Говдя Д. Аграрный рынок Украины: итоги 2008 года (мониторинг СМИ) / Д. Говдя. – Режим доступа: <http://www.apk-inform.com/showart.php?id=68892>
5. Дикаленко М. Оборотная сторона / М. Дикаленко, Э. Московчук // Бизнес. – 2009. – № 7 (838). – С. 75–77. – (16 февраля).
6. Дикаленко М. Сладсть имущие / М. Дикаленко, Э. Московчук // Бизнес. – 2009. – № 7 (838). – С. 78–80. – (16 февраля).
7. Карпенко О. Нотатки з парламентських слухань про стан та перспективи розвитку АПК / О. Карпенко // Сільські вісті. – 2009. – № 28 (18314). – С. 1–2. – 13 березня.
8. Ковальчук А. Парламент преодолел президентское вето на антикризисный закон в АПК / А. Ковальчук // Экономические Известия. – 2009. – № 38(1036). – С. 5. – 4 марта.
9. Квітка Г. Треба об'єднуватися навколо аграрних проблем / Г. Квітка // Голос України. – 2009 р. – № 44 (4544). – С. 1–2. – 12 березня.
10. Мадай А. Плевое дело / А. Мадай, Г. Татаренко // Бизнес. – 2009. – № 10 (841). – С. 76–78. – 9 марта.
11. Мінаргополітики реалізує близько половини обсягів пального, виділеного аграріям за пільговою ціною. – Режим доступа : [// www.rbk.ua/ukr/newsline/2009/03/17/518188shtml](http://www.rbk.ua/ukr/newsline/2009/03/17/518188shtml)
12. Силивончик А. Мечты и орала / А. Силивончик // Бизнес. – 2009. – № 11 (842). – С. 82–83. – 16 марта.
13. Условия кредитования делают невозможным развитие украинского АПК. – Режим доступа : <http://www.apk-inform.com/showart.php?id=72265>

Надійшла до редколегії 24.03.2009 р.